

Peter F. Drucker: Postkapitalistická společnost

Praha, Management Press 1993, 197 s.

V nakladatelství Management Press vychází další důležitá práce autora, který je od uveřejnění svých knih *The New Society* (1949) a *The Age of Discontinuity* (1969) spojen s koncepcí manažerské revoluce a s koncepcí postkapitalistické společnosti jako společnosti znalostí.

Druckerova kniha nechce předvídat dějiny budoucnosti, ale na základě pohledu na přítomnost se stává výzvou k činnosti. Podle Druckera totiž víme, k čemu již došlo a proč k tomu došlo, umíme přesně říci, k čemu a proč by mělo dojít. Můžeme se však jen domýšlet, jak dojde k potřebným změnám. Žijeme v období přechodu a podoba budoucí společnosti záleží na tom, jak budeme reagovat na výzvy přechodného období.

Podle Druckera žijeme v období „transformace“ moderního světa a vytváření postkapitalistické společnosti. Tento radikální „zlom“ se týká celku civilizace, která je světovou civilizací. Jde o transformaci, jež mění ekonomickou a sociální, politickou a morální tvář moderního světa a současně je výzvou k přezkoumání a revizi dějin kapitalismu a národního státu.

Drucker se domnívá, že není možné předvídat, jak bude postkapitalistický svět vypadat, je však možné předpokládat, v čem budou spočívat nové problémy a jaké nové otázky vyvstanou. Odpovědi na většinu z nich jsou zatím do značné míry ukryty v budoucnosti. Podle Druckera je však podstatné, že na výzvy postkapitalistické společnosti je možné reagovat jen tam, kde vznikly.

Podle Druckera je jisté, že nová společnost bude zároveň postkapitalistická a nesocialistická, nebude však „antikapitalistická“ či „nekapitalistická“. Určujícím zdrojem ekonomického rozvoje postkapitalistické společnosti budou znalosti a postkapitalistická společnost bude současně společností organizací. Přeměna kapitalistického ekonomického a sociálního systému je poté spojena s přeměnou moderního politického systému.

Moderní společnost se podle Druckera zrodila v průmyslové revoluci a kapitalismus vytvořil světovou civilizaci. Průmyslová revo-

luce byla technickou revolucí, ve které šlo zpočátku o technickou aplikaci vědění na nástroje a později o technickou aplikaci vědění na práci. Tradiční společnost tak byla transformována prostřednictvím technologie a změny ve významu poznání byly příčinou dominance moderního kapitalismu. Podstatné je, že výroba původně založená na řemeslných dovednostech, dostala nový technologický základ uplatňováním poznání při konstrukci nástrojů a technologických postupů.

K radikální změně však dochází teprve díky „revoluci produktivity“, která začala ke konci 19. století a vyvrcholila po druhé světové válce. Tato revoluce je spojena s aplikací poznání na organizaci práce ve „vědeckém řízení“. Předmětem studia se stává práce, která je analyzována a organizována prostřednictvím aplikace znalostí. Revoluce produktivity se nakonec stává obětí svého vlastního úspěchu: skončilo období růstu vázané na rozšiřování množství práce v průmyslu a zvyšování produktivity manuálních pracovníků již samo o sobě bohatství vytvářet nemůže. To vyžaduje aplikaci znalostí na poznání: výsledkem je probíhající „revoluce znalostí“, jež je současně revolucí manažerskou.

Centrem kapitalistické ekonomiky byly soukromé kapitalistické podniky a klíčovou roli hráli kapitalisté jako podnikatelé a vlastníci. Kapitalistická společnost byla současně třídně rozštěpená a dominantní postavení v ní měly dvě sociální třídy: kapitalisté, kteří vlastnili a ovládali výrobní prostředky, a dělníci, kteří byli odcizení a současně závislí a vykořisťováni. Výsledkem revoluce produktivity je však přetvoření proletariátu ve střední vrstvu společnosti blahobytu a ve vlivnou sociální třídu kapitalistické společnosti.

Součástí tohoto procesu je podle Druckera přechod od národního státu k „megastátu“. Ten je „sociálním státem“, ve kterém vláda přestává být výhradně politickým činitelem a stává se ekonomickým činitelem prostřednictvím státní regulace ekonomiky a díky státnímu vlastnictví. Megastát je současně „pečovatelským“ státem: vláda se stala aktivním činitelem v sociální oblasti. Megastát je dále „fiskálním státem“: prostřednictvím redistribuce důchodů získává kontrolu nad občanskou společností, kterou usměrňuje a přetváří.

Megastát je konečně pro Druckera státem „studené války“: v podmínkách moderní technologie znamená obrana permanentní válečný stav a trvalou válečnou ekonomiku a závody ve zbrojení umožňují současnou kontrolu zbrojení.

Megastát ztroskotál ve všech svých funkcích: ukázalo se, že daně nemohou rozdělení příjmů efektivně a trvale změnit. Navzdory daňovému systému, který měl minimalizovat nerovnosti v příjmech, se rozdělení příjmů stávalo stále nerovnoměrnějším a ukázalo se, že větší rovnost příjmů závisí spíše na úrovni produktivity ekonomiky a kultuře společnosti. Sociální programy byly neúspěšné: rostou náklady sociálního státu a klesá jeho produktivita. Fiskální stát se stal státem korupčním: vládní výdaje se stávají nástroji kupování voličů a obohacování zvláštních zájmových skupin. Stát studené války se dostal na pokraj ekonomického sebezničení odčerpáváním nejproduktivnějších zdrojů a současně již není schopen zaručit kontrolu zbrojení, neboť není schopen udržet monopol supervelmocí, které ztrácejí kontrolu nad jadernými arzenály. Konečným výsledkem je krize zastupitelské demokracie a krize občanství. Důležité je, že podle Druckera ztroskotaly i neokonzervativní vlády, které se sice legitimizovaly ideologií omezování vládní moci, ve skutečnosti však v období jejich vlády narůstaly vládní regulační opatření a vládní výdaje rychleji než kdykoli předtím.

Megastát se dostal do slepé uličky, avšak podle Druckera návrat ke všerejšímu národnímu státu již není možný, neboť vznikají nové problémy, které není možné zvládat v horizontu národního státu, a současně se prosazují nové síly, které národní stát narušují a překonávají. V rámci národního státu nelze řešit především problémy životního prostředí a potlačování terorismu. Vytváření nadnárodních institucí bude představovat klíčový politický problém příštích desetiletí a ústřední otázkou mezinárodních vztahů se tak stane omezování suverenity.

Rozhodující jsou však podle Druckera ekonomické a sociální změny v postkapitalistických společnostech. Postkapitalistická společnost je „informačním kapitalismem“ a „společností znalostí“. Kapitalistický trh

zůstává zdrojem integrace ekonomického systému: zásadním způsobem se však mění zdroje jeho rozvoje. Informační kapitalismus je založen na produkci a distribuci informací a klíčovým zdrojem ekonomického rozvoje se stávají znalosti aplikované na poznání, které jsou systematicky a cílevědomě využívány při definování toho, jaké nové znalosti jsou potřebné, zda jsou prakticky použitelné a co je třeba udělat pro to, aby poznání bylo efektivní. Podle Druckera jsou nyní tradiční zdroje důležité jen jako omezení: bez těchto zdrojů by nemohly být produktivní ani znalosti, ale tam, kde jsou znalosti aplikovány na poznání, můžeme ostatní zdroje vždy získat.

Drucker však zdůrazňuje, že dosud není jasné, jak se znalosti chovají jako ekonomický zdroj. Proto je potřeba vypracovat ekonomickou teorii, která znalosti chápe jako hlavní zdroj bohatství. Důležité je to, že ekonomické charakteristiky znalostí jsou kvalitativně odlišné a dosud neexistuje model, který by byl schopný popsat tyto kvalitativní vztahy prostřednictvím kvantitativních vztahů, a proto také nemáme kritéria racionální volby. Podle Druckera však platí pravidlo, že množství znalostí není zdaleka tak významné jako produktivita znalostí. Tvorba znalostí je v každé rozvinuté zemi největší investicí a přínos, který určitá země nebo firma získává ze znalostí, se stává určujícím faktorem jejich konkurenční schopnosti.

Důležité je, že produktivní uplatnění znalostí předpokládá ekonomický prostor, který je dostatečně velký k tomu, aby se v jeho rámci mohl konstituovat dostatečně velký volný trh a dostatečně silná konkurence. Technologicky pokročilá odvětví se neřídí zásadami vyrovnávání nabídky a poptávky. Ekonomice založené na znalostech je vlastní nedokonalá konkurence: počáteční výhody, získané prostřednictvím aplikace a využívání znalostí, se stávají stálými a nezvratnými. Ani ekonomie volného obchodu, ani protekcionismus nemohou být samy o sobě jako ekonomická politika funkční. Ekonomika založená na znalostech vyžaduje oboji a to v určité rovnováze.

Ekonomika znalostí vyžaduje ekonomické jednotky, které jsou podstatně větší, než je národní stát, jinak nevznikne konkurenční prostředí, současně musí mít schopnost ochraňo-

vat odvětní a navazovat vztahy s jinými obchodními bloky spíše na základě reciprocity, než na základě ochrannářství nebo volného obchodu. To je možné jen v rámci širších „regionů“, které podle Druckera nenahrazují národní státy, ale potlačují jejich význam. Dosud sice nemáme ekonomickou teorii produktivity znalostí, ale máme určitá pravidla managementu a zajišťování produktivity znalostí: je funkcí managementu, kterou nemůže vykonávat vláda a ani ji nemohou vykonávat tržní síly. Produktivní uplatnění znalostí vyžaduje systematické využívání příležitostí ke změnám a při zajišťování produktivity znalostí bude rozhodující výkonnost managementu.

Tato skutečnost je spojena s radikální změnou sociální struktury postkapitalistické společnosti. Dominantními skupinami postkapitalistické společnosti se stávají kvalifikovaní odborníci (knowledge workers) a obslužní pracovníci (service workers). Tyto skupiny jsou zaměstnanci a námezdními pracovníky, kteří jsou závislí na organizaci, současně jsou však vlastníky znalostí jako své produktivní síly.

Kapitalismus zaměstnanců je podle Druckera kapitalismem bez kapitalistů. V rozvinutých zemích se kapitál čím dál více začíná soustřeďovat v rukou institucionálních investorů (především penzijních fondů), kteří mají rozhodující vliv na financování soukromých či veřejných podniků. Výrobní prostředky vlastní zaměstnanci prostřednictvím svých penzijních fondů. Jsou investory, kteří kontrolují kapitálové zdroje a jejich investiční využití. Prostředky penzijních fondů jsou zadrženými či odloženými mzdovými příjmy a námezdní pracovníci financují své vlastní zaměstnání prostřednictvím odložené části svých mezd a současně se stávají hlavními uživateli kapitálových výnosů. Kvalifikovaní i nekvalifikovaní pracovníci jsou jako zaměstnanci kolektivně vlastníky výrobních prostředků a důsledkem je, že kapitál nyní slouží zaměstnancům.

Se změnou struktury vlastnických vztahů je spojena změna ve struktuře organizací. Produkce je závislá na nositelích znalostí, kteří musí mít příležitost k tomu, aby byli efektivní a výkonní, neboť oni rozhodují o tom, jaký užitek jejich znalosti mohou mít nebo by měly přinést. Dochází k přechodu od organizace

založené na příkazu a kontrole, na zmocňování a opravňování, k organizaci založené na odpovědnosti a přínosu jednotlivce. Organizace zaměstnanců se tak stává organizací rovných partnerů: žádná úroveň znalostí nemůže být nadřazená druhé a místo každého pracovníka je určeno spíše přínosem k realizaci společného úkolu než nadřazeností či podřízeností.

Revoluce znalostí v postkapitalistické společnosti organizací je současně revolucí manažerskou. Ve společnosti znalostí je management generickou funkcí všech organizací, bez ohledu na jejich specifické poslání. Organizace je účelově vytvořeným společenstvím a každá organizace je specializovaná a je definovaná svým úkolem. Funkcí organizace je produktivní využití znalostí na trhu a čím jsou znalosti specializovanější, tím jsou efektivnější. Předpokladem existence organizace je však současně integrace specializovaných znalostí.

Vedoucími sociálními skupinami společnosti znalostí se tak stávají manažeři jako kvalifikovaní specialisté, kteří vědí, jak alokovat znalosti, aby bylo dosaženo jejich produktivního využití. Manažeři jsou zaměstnání v organizacích jako námezdní síla a současně vlastní výrobní prostředky prostřednictvím penzijních fondů. Rozhodující však je, že manažeři vlastní specifické znalosti, jež jsou rozhodující produktivní silou postkapitalistické společnosti. Manažeři jsou těmi, kteří rozhodují o organizaci, jsou odpovědní za její výkon a výsledky, určují strategii a definují cíle, jejich úkolem však není přikazovat, ale pouze určovat směr činnosti organizace.

Organizace působí destabilizujícím způsobem: účinné uplatňování znalostí předpokládá, že je organizována jako nositel neustálých změn a musí být schopna inovace jako tvůrčí destrukce. Musí být organizována tak, aby byla schopna systematického opouštění zavedeného, musí být schopná rychle se rozhodovat a musí být vnímavá vůči změnám, ve kterých musí vidět inovační příležitost a jako inovační příležitost je také využívat. Organizace v postkapitalistické společnosti neustále dezorganizují a destabilizují společnost. Smysl organizace je určen povahou úkolů a ne společenstvím, v němž je úkol realizován, každá